

MAGDALENA DĄBROWSKA

Dobroczynność w Rosji w świetle publikacji w czasopismach i almanachach literackich pierwszej połowy XIX wieku

Charity in Russia in the light of the publications in the periodicals and literary almanacs in the first half of the 19th century

Abstract. The article presents the publications in the periodical “Zhurnal Imperatorskogo chelovekolubivogo obshchestva” and the literary almanac *Podarok bednym* in the light of the development of charity in Russia (motives, forms, results): 1. The publications of Alexander Sturdza (*About social charity, About private charity*), Pyotr Shalikov etc.; 2. The charity institutions in the capital and the provinces; 3. The charity initiatives of women and the Russian writers. “Zhurnal Imperatorskogo chelovekolubivogo obshchestva” (the monthly magazine) was published in St. Petersburg from 1817 to 1826. It contained, among other elements, information and reports about the activity of philanthropists and charity institutions, and literary works (*Hymn to love for a man* by Pyotr Shalikov). *Podarok bednym* was published in Odessa in 1834 (the motto was a quotation from the *Aeneid* by Vergil: “Miseris succurrere disco”) by a women’s benevolent society. It contained the commentaries and works of belles-lettres. The paper compares “Zhurnal Imperatorskogo chelovekolubivogo obshchestva” and *Podarok bednym* (the “common places”, for instance the articles by Alexander Sturdza *About social charity* published in “Zhurnal Imperatorskogo chelovekolubivogo obshchestva” in 1817 and in *Podarok bednym* in 1834). It presents also the discussions about charity in the Russian periodicals in the first half of the 19th century.

Keywords: charity, Russia, organizations, periodicals, capital city, province

Magdalena Dąbrowska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa – Polska, m.dabrowska@uw.edu.pl,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

Publikacje w czasopismach i almanachach stanowią ważne, ale dotychczas niewyzyskane źródło do studiów nad problemem rozwoju dobroczynności, długo pomijanym przez badaczy rosyjskich. Ten stan rzeczy potwierdzają zarówno zarysy dziejów dobroczynności w Rosji wydane (także w polskim przekładzie) w ostatnich dziesięcioleciach, bardziej torujące drogę do szczegółowych studiów

niż realnie wypełniające lukę w stanie wiedzy (zob. Vlasov; Sokołow 2002; Sokołow 2013), jak i przywoływane w nich opracowania z XIX i początku XX stulecia (np. Georgevskij; Maksimov)¹. Do wymienionego tematu można podejść na dwa sposoby: albo zająć się dziejami dobroczynności i wydawnictwami periodycznymi jako organami instytucji dobroczynnych, albo wybrać z zawartości wydawnictw periodycznych poszczególne pozycje na temat dobroczynności, odpowiadając na pytanie, w jaki sposób i za pomocą jakich środków literackich i publicystycznych temat ten jest rozwijany. Porządków tych nie należy krzyżować ze sobą, gdyż z każdym z nich łączy się odmienny cel i inna metodologia. Badania nad dobroczynnością są domeną historyków i socjologów, podczas gdy studia nad zawartością czasopism wpisują się w nurt badań prasihistorycznych, a w związku z tym, że zawartość tę tworzą często także utwory literackie, mogą być one prowadzone również przez historyków literatury. W niniejszym artykule zostanie przyjęte drugie rozwiązanie, a więc przedmiotem rozpatrzenia staną się wybrane pozycje publicystyczne i literackie na temat dobroczynności opublikowane w wybranych czasopismach i almanachach pierwszej połowy XIX wieku. Informacje o źródłach, które stały się miejscem ich zamieszczenia, zostaną sprowadzone do niezbędnego minimum jako tło kontekstowe materiału egzemplifikacyjnego.

Przedmiotem zainteresowania staną się publikacje z miesięcznika „Żurnal Imperatorskiego Čelovekolūbivogo Obšestva” („Журнал Императорского человеколюбивого общества”), ukazującego się w Petersburgu od lipca 1817 do grudnia 1826 roku, oraz almanachu *Podarok bednym* (*Подарок бедным*), wydanego w Odessie w 1834 roku². Celem szczegółowym stanie się wskazanie „miejsc wspólnych” między nimi. W zakończeniu zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytanie, czy działalność dobroczynna jawi się w ich świetle jako przejaw polityki rozumu czy też ma swoje źródło w sferze uczuciowej.

„Żurnal Imperatorskiego Čelovekolūbivogo Obšestva” ukazywał się co miesiąc, do 1877 roku był jedynym rosyjskim wydawnictwem periodycznym poświęconym dobroczynności (*Svodnyj katalog...* 429), zaś *Podarok bednym* najczęściej bywa nazywany almanachem literackim, chociaż jednocześnie jego przynależność do almanachów jest kwestionowana. Do tej kategorii przypisał go Nikołaj Smirnow-Sokolski (Smirnov-Sokol'skij 188). Z większym dystansem rzecz ujmował Abram Rejtblat (Rejtblat 168), który odwołał się do podważającej jego „al-

¹ Dobroczynność stanowi słowo kluczowe niniejszego artykułu, niemniej w tej roli mogą wystąpić również charytatywność i filantropia. W literaturze przedmiotu używane są one zamiennie bądź, co bardziej zasadne ze względu na różnice znaczenia, niezależnie od siebie (por. Leś 2001). Charytatywność jest nurtem chrześcijańskiej filantropii, jej źródłem jest nakaz religijny, podczas gdy filantropia wywodzi się ze świeckiej idei humanitaryzmu. Użycie zamienne zasadne jest więc bardziej w odniesieniu do słów filantropia i dobroczynność.

² Pełne tytuły obu publikacji zob. w bibliografii.

manachowość” recenzji zamieszczonej w gazecie „Severnaâ pčela” („Северная пчела”) w 1834 roku, napisanej prawdopodobnie przez Władimira Strojewa; zakwestionowanie przez recenzenta zaznaczonej na stronie tytułowej przynależności genologicznej publikacji („almanach na 1834 rok”) nie przeszkodziło mu jednak ocenić ją pozytywnie: „[*Podarok biednym*] można nazwać przemiłą, arcyciekawą, piękną książką; szczególnie hojnie przygotowały podarki damy, co u nas jest wielką rzadkością”³ (V.V.V. 509). Nawet jeżeli publikacja ta nie odznaczała się wszystkimi konstytutywnymi właściwościami almanachu, to jednak ówczesnym czytelnikom mogła się z nim kojarzyć, powstała bowiem w czasie, który Wissarion Bielinski nazwał „okresem almanachowym”, rozpoczętym wraz z wydaniem almanachu „Polárnaâ zvezda” („Полярная звезда”) w 1823 roku i trwającym ponad dziesięć lat (Belinskij 120). Aleksandr Puszkina stwierdził wtedy, że almanachy „stały się reprezentantami [...] literatury”, na których podstawie „z czasem zaczną być formułowane opinie o jej rozwoju oraz sukcesach” (Puškin 269). *Podarok bednym* ukazał się nie tylko w języku rosyjskim, ale również w wersji francuskojęzycznej, której zapowiedź znalazła się w przypisie redakcyjnym do spisu treści edycji rosyjskiej. Mimo braku zgodności w kwestii przynależności tego tytułu do almanachów dalej będę tak go właśnie nazywać, zgodnie z jego tytułem i jednocześnie mając świadomość, że pasuje do niego także określenie zbiór literacki (por. Skruna 11).

W czasopiśmie „*Žurnal Imperatorskogo Čelovekolúbivogo Obšestva*”, wydawanym przez Cesarskie Towarzystwo Miłości Bliźniego⁴, zamieszczane były notki o filantropach i instytucjach dobroczynnych, pozwalające odtworzyć mapę tych ostatnich w poszczególnych guberniach państwa rosyjskiego i za granicą (Szwajcaria, Francja, Anglia, Dania, ziemie niemieckie i in.), sprawozdania z działalności dobroczynnej w kraju i wydatkowania środków na te cele, opisy sposobów pomocy określonym grupom (sieroty, wdowy, dziewczęta, więźniowie, chorzy, obłąkani, ubodzy, głuchoniemi, niewidomi i in.). Na łamach pisma znajdujemy listy osób (albo rodzin), którym udzielono pomocy, oraz spisy dobroczyńców. Wachlarz poruszanych tematów jest więc bardzo szeroki. W miesięczniku wyraźnie wyłaniają się linie tematyczne, by wymienić medyczną czy pedagogiczną, których zawartość można zestawiać z publikacjami w rozwijających się w Rosji od przełomu XVIII i XIX wieku periodykach medycznych i okołomedycznych oraz pedagogicznych (zob. Dąbrowska 2014a: 73–86; Dąbrowska 2016: 259–272). Pierwszy numer otwiera artykuł *O Cesarskim Towarzystwie Miłości Bliźniego*

³ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

⁴ Por. hasło w *Encyklopedii dobroczynności* stworzonej przez Fundację imienia Dmitrija Lichaczowa. W polskojęzycznej literaturze przedmiotu jego nazwa tłumaczona jest także jako Imperatorskie Towarzystwo Miłości Bliźniego (zob. Sokołow 2013: 59).

(*O Imperatorskom...* 1–19), zawierający uzasadnienie zakładania instytucji dobroczynnych i zapowiedź relacjonowania w kolejnych numerach działalności Cezarskiego Towarzystwa Miłości Bliźniego. Ogłoszenie o wydaniu miesięcznika oraz przeglądy zawartości dwóch pierwszych części zostały opublikowane w czasopiśmie „Duh žurnalov” („Дух журналов”) w 1817 roku, przeglądy zawartości przedstawiono jeszcze w nieregularnie pojawiającym się w nim dziale *Kronika Dobroczynności (Ob"âvlenie...* 61–66; *Obozrenie...* 1817a: 121–132; *Obozrenie...* 1817b: 149–159). Najmniej liczną grupę publikacji stanowią w miesięczniku utwory literackie, reprezentowane głównie przez wiersze Piotra Szalikowa. One również mają związek z tematem pomocy potrzebującym, o czym świadczą już ich tytuły, jak chociażby *Hymn do miłości do człowieka* (Šalikov 1819b: 315–316), w tym samym roku opublikowany w poetyckiej części zbioru dzieł tego szeroko rozpoznawalnego przedstawiciela sentymentalizmu (Šalikov 1819a: 128–129).

Hymn do miłości do człowieka Tatiana Rozmanowa wymieniła w kontekście formowania się w Rosji systemu wartości środowiska filantropijnego, wśród których obok tytułowej miłości do człowieka znajdowały się poczucie honoru i odpowiedzialności (Rozmanova, źródło elektroniczne). Wiersz ten, jeden z wielu utworów Szalikowa zamieszczonych w piśmie, ma charakter okolicznościowy, powstał z okazji uroczystości w majątku rodu Szeremietiewów 23 lutego 1819 roku. Tego samego wydarzenia, związanego z założeniem przytułku, dotyczy artykuł Aleksieja Malinowskiego, do którego wiersz został włączony (Malinovskij 314–321). Wykreowany przez Szalikowa obraz poetycki i jego wymowa nie budzą wątpliwości: sierota, wdowa i starzec znaleźli schronienie i ich droga życiowa stała się odtąd mniej wyboista. Szeremietiewowie byli starym i zasłużonym dla kultury oraz życia społecznego Rosji rodem arystokratycznym. Z działalności dobroczynnej słynął przede wszystkim Dmitrij Nikołajewicz Szeremietiew, jednak kamień węgielny pod instytucję, o której piszą Malinowski i Szalikow oraz o której ukazał się artykuł w piśmie „Duh žurnalov” (*Grafa Šeremeteva...* 31–36), położył jego ojciec Nikołaj Pietrowicz. Jej otwarcie, jako jednej z pierwszych w Rosji, w których biedni otrzymywali pomoc medyczną, miało miejsce w 1810 roku.

Almanach *Podarok bednym* wydało Noworosyjskie Kobiectwo Towarzystwo Opieki nad Biednymi. Jego nazwa została wymieniona w dalszej części tytułu. Typ tytułu z komponentem „podarunek dla...” był znany w Rosji od 1799 roku, kiedy to ukazał się almanach „Podarok Muzam” („Подарок Музам”). Tytuł *Podarok bednym* miał więc podwójne znaczenie: nawiązywał do tej tradycji, wskazując na literacki charakter, a jednocześnie podkreślał swoją okazjonalność i służebność na gruncie społecznym. We wspomnianej recenzji zamieszczonej w gazecie „Severnaâ pčela” czytamy, że wydanie almanachu było jednym z elementów większej akcji pomocowej dla ofiar nieurodzaju, obok zbiórek pieniędzy,

balów, spektakli i koncertów (V.V.V. 509). Publikacja została opatrzona mottem zaczerpniętym z księgi pierwszej *Eneidy* Wergiliusza: *miseris succurrere disco* – „umiem wspomagać nędzarzy” (Wergiliusz 33), jednoznacznie określającym zamierzenia wydawców. *Podarok bednym* otwierają dwa artykuły Aleksandra Sturdzy: *O dobroczynności prywatnej* (Sturdza 1834a: 1–18) i *O dobroczynności społecznej* (Sturdza 1834b: 19–34) oraz szkic Iwana Kiriejewskiego *O rosyjskich pisarkach (List do Anny Pietrowny Zontag)* (Kireevskij 120–151), pełniące funkcje publikacji programowych. Artykuły Sturdzy stanowią wprowadzenie w problematykę społeczną, zaś artykuł Kiriejewskiego, napisany 10 grudnia 1833 roku w Moskwie, naświetla tematykę społeczno-kulturalną i literacką, jest wypełniony – w części pierwszej – rozważaniami o sytuacji kobiet pióra w kraju i za granicą oraz – w części drugiej – sylwetkami współczesnych rosyjskich literatek; adresatka szkicu – Anna Zontag – była ciotką Iwana i Piotra Kiriejewskich, córką matki chrzestnej Wasilija Żukowskiego oraz siostrą również zajmującej się twórczością literacką Awdotii Jełaginy. Artykuły Sturdzy oraz Kiriejewskiego, a także pięć innych pozycji o różnym autorstwie i charakterze, wypełniają pierwszą część almanachu zatytułowaną *Proza*; część druga została nazwana *Wiersze*. Jakby na potwierdzenie rosnącego, ale wciąż nieznanego szerzej i niedocenionego udziału kobiet w rosyjskim życiu literackim zawartość obydwu części stanowią w dużym stopniu właśnie utwory przedstawicielek płci pięknej, by wymienić Annę Gotowcewą czy Nadieżdę Tiepłową, których sylwetki jednocześnie przedstawił Kiriejewski. Na zawartość literacką almanachu składają się w większości wiersze liryczne (Tiepłowej, Stiepana Szewyriowa i in.) oraz przekłady klasyki literackiej (Ludovica Ariosta, Friedricha Schillera, Adama Mickiewicza). Przy ich doborze redakcja kierowała się aktualnością i atrakcyjnością czytelniczą. Aktualność polegała na wpisywaniu się zawartości w konwencję sentymentalną lub romantyczną. Zawartość powinna być zajmująca, celem było przecież zdobycie środków finansowych na pomoc potrzebującym. Rezultaty akcji są jednak trudne do ustalenia. Opierając się na publicystyce oraz korespondencji Kiriejewskiego Irina Prochorowa sformułowała wniosek, że pisarzowi temu bliski był ciąg myślowy „dobroczynność – oświecenie – kobieta – twórczość”, znajdujący swoje rozwinięcie także w publikacjach w almanachu *Podarok bednym* (Prochorova, źródło elektroniczne).

Najważniejszy punkt styczny dwóch omawianych przeze mnie źródeł stanowi właśnie związek z problematyką dobroczynności. O ile jednak publikacje czasopisma prezentowały założenia teoretyczne takiej działalności oraz przekrój jej form w szerokiej perspektywie tematycznej i czasowo-terytorialnej, o tyle zawartość almanachu była sama w sobie wynikiem takiej działalności, wyróżniającym się pośród innych przede wszystkim tym, co szczególnie podkreślał wspomniany publicysta gazety „Severnaâ pčela”, że w znacznej mierze wyszła spod ręki ko-

biet. Drugim argumentem przemawiającym za zaprezentowaniem wspomnianych tytułów razem jest powtarzanie się w gronie publikujących w nich autorów tej samej osoby i tych samych tekstów. Chodzi o pisarza i krytyka Aleksandra Sturdzę, którego artykuły *O dobroczynności prywatnej* i *O dobroczynności społecznej* po raz pierwszy ujrzały światło dzienne właśnie w miesięczniku „Žurnal Imperatorskogo Čelovekolúbivogo Obšestva” w 1817 roku (Sturdza 1817a: 218–231; Sturdza 1817b: 364–384) i dopiero w drugiej kolejności zagościły w almanachu *Podarok bednym*⁵. Trzecim „miejszem wspólnym” jest zorientowanie na działalność kobiet: odeski almanach zawdzięcza powstanie, jak wiemy, Noworosyjskiemu Kobiecemu Towarzystwu Opieki nad Biednymi i duża część jego zawartości była dziełem pań, w petersburskim czasopiśmie zamieszczane były natomiast materiały na temat organizacji kobiecych oraz inicjatyw adresowanych do dziewcząt i kobiet. Po czwarte wreszcie, petersburskie pismo dawało wgląd w działalność instytucji w Odessie, a także na ziemiach polskich.

Jeśli Szalikow we wspomnianym wierszu krzewił ideę dobroczynności za pomocą przekazu poetyckiego, to Sturdza wypełnił swoje artykuły teoretycznymi rozważaniami o niej. Omówię te dwie pozycje, a następnie przejdę do przeglądu (już tylko przeglądu ze względu na dużą liczbę oraz szeroki wachlarz tematyczny) artykułów z dalej wyodrębnionych grup.

Artykuły *O dobroczynności prywatnej* i *O dobroczynności społecznej* powstały w 1817 roku w odstępnie miesiąca: pierwszy nosi datę 29 października, drugi – 26 listopada. Oba w zamierzeniu autora stanowią jedną całość: późniejszy zaczyna się od przypomnienia myśli przewodniej poprzedniego. U ich podstaw leży myśl chrześcijańska, oba są opatrzone mottami zaczerpniętymi z Biblii i także pochodzenie mają liczne sformułowania zawarte w ich tekście głównym. Dobroczynność traktuje Sturdza jako powinność każdego chrześcijanina, zarówno działającego w pojedynkę, jak i w większym gronie, jako członek zajmującej się nią instytucji. Pomoc poszkodowanym przez los jest tym potrzebniejsza, im większa jest nierówność między ludźmi. Aby człowiek zaczął ją nieść, musi najpierw przezwyciężyć własne słabości, przyzwyczajenia, zachcianki i namiętności. Na przeszkodzie może stać jednak niedostateczna troska o własny majątek: nie pomoże nikomu nawet ktoś hojny i współczujący, gdy sam pozostanie bez środków do życia. Są to główne idee zawarte w artykule *O dobroczynności prywatnej*. W artykule *O dobroczynności społecznej* Sturdza pisze o trzech zagadnieniach: wychowaniu biednych, zapewnieniu pracy z różnych powodów jej pozbawionym

⁵ W almanachu znajdujemy więcej utworów, które wcześniej, jak wynika z deklaracji autorów, były już publikowane. W autorskim przypisie do *Krótkiego wyjątku historycznego o oczekiwanej w 1835 roku komedie* czytamy: „Сия статья была уже издана мною, как часть другого сочинения, не помню, в котором году; здесь переделана она отдельно, исправлена и дополнена” (*Kratkaâ istoričeskaâ...* 1834: 159).

oraz opiece nad niezdolnymi do samodzielności. Istotę dobroczynności społecznej określa w następujący sposób: „różne osoby, kierowane tym samym zamiarem, jednoczą swoje siły, aby pewniej i skuteczniej osiągnąć pożądaną cel, drogą wspólnego działania, opartego na określonych zasadach i warunkach” (Sturdza 1817b: 364). Z obu artykułów wyłania się obraz dużych potrzeb społecznych, wymagających niezwłocznej reakcji.

W czasopiśmie „*Žurnal Imperatorskogo Čelovekolūbivogo Obšestva*” znajdujemy sprawozdania Petersburskiego Kobiecego Towarzystwa Patriotycznego (Turgenev 158–179), a także „opis instytucji charytatywnych [...] w mieście Odessa”, stanowiący wyjątek z opisu Odessy przesłanego przez korespondenta pisma 6 maja 1817 roku (Persiani 254–260). Na jego łamach zostały zamieszczone także publikacje związane z Polską, na które złożyły się głównie przekłady opracowań na temat dobroczynności opublikowanych w wydawnictwach periodycznych lub książkowych albo ich recenzje. Najważniejszym źródłem tych pozycji stały się *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jej służącymi* (1820–1824). Stąd pochodzi artykuł o „ubogich na ulicach zebrzących w Wilnie”, opublikowany zarówno w wersji polskiej, jak i tłumaczeniu na rosyjski pióra Wasilija Anastasewicza – w 1820 roku (*Ob očišenii...* 201–203; por. *Rozporządzenie...* 280–282). Ciąg artykułów na temat *Dziejów dobroczynności krajowej i zagranicznej...* poprzedza w petersburskim miesięczniku jego recenzja przełożona przez Anastasewicza (Lähnckij, Marcinovskij, Kontrym 370–379). Z wydania książkowego pochodzi artykuł o przytułku dla biednych prowadzonym przez franciszkanów pod pieczę Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności napisany przez Juliana Ursyna Niemcewicza i stanowiący fragment jego książki *O więzieniach publicznych czyli Domach pokuty rzecz krótka* (Nemcevič 196–201; por. Niemcewicz). Liczba poloników przekracza dziesięć. Tłumaczem większości był wspomniany Wasilij Anastasewicz, jeden z czołowych propagatorów kultury polskiej w Rosji XIX wieku, wydawca polonofilskiego pisma „Ulej” („Улей”, 1811–1812) (zob. Dąbrowska 2014b: 364–374). Prace Polaków ukazywały się w petersburskim periodyku w krótkim czasie po ich wydaniu w Wilnie czy Warszawie, co zapewniało czytelnikom bieżący wgląd w tamtejsze działania dobroczynne.

W okresie poprzedzającym ten, w którym powstały omawiane tutaj publikacje, można wyróżnić dwa główne etapy kształtowania się dobroczynności: pierwszy nastął wraz z chrześcijaństwem, do czego szczegółowo odniósł się Aleksander Sturdza, drugi zaś stanowiło oświecenie. Jak pisze Dorinda Outram, „dobroczynność była uznawana za jedną z głównych wartości Oświecenia, ściśle związaną z «wrażliwością», to znaczy zrozumieniem drugiego człowieka i zdolnością współodczuwania”, a dobroczyńca należał – obok wykształconej kobiety, czytelniczki, filozofa, męża stanu, liberalnego monarchy, technika, urzędnika oraz

wynalazcy – do wzorcowych postaci tej epoki (Outram 16–21). Oświeceniowe myślenie o dobroczynności dobrze ilustruje, zdaniem autorki, obraz francuskiego malarza Jacques’a-Louisa Davida *Żebrzący Belizariusz* (1781?), przedstawiający „niewidomego Belizariusza, znakomitego bizantyńskiego generała, niegdyś bohatera, teraz zmuszonego do żebrania, [...] kobietę dającą mu jałmużnę [...] i żołnierza przerażonego widokiem żebraka, w którym rozpoznał swego dawnego dowódcę” (Outram 19). Obraz zmusza do zastanowienia się nad zmiennością ludzkiego losu, gdy ze szczytów hierarchii społecznej można spaść na jej dno. Oświeceniowe zorientowanie na dobroczynność należy powiązać, z jednej strony, z założeniami sentymentalizmu, nieprzypadkowo więc wśród poetów podejmujących ten temat był Szalikow, oraz, po drugie, z narastaniem opinii krytycznych wobec panującego porządku czy, nazywając rzecz po imieniu, nieporządku w różnych sferach życia społecznego. W tym drugim kontekście, niezwykle ważnym dla życia intelektualnego Rosji, należy przypomnieć Nikołaja Nowikowa i jego odważne w wymowie czasopisma satyryczne oraz przede wszystkim Aleksandra Radiszczewa i jego oskarżycielską *Podróż z Petersburga do Moskwy* (*Путешествие из Петербурга в Москву*, 1790)⁶. W oświeceniowym i także późniejszym myśleniu o dobroczynności bardzo zakorzenione było wreszcie przypisywanie szczególnych predyspozycji do takiej działalności kobietom jako rzekomo obdarzonym większą niż mężczyźni wrażliwością i empatią. Ten wątek wyraźnie dał o sobie znać w artykule Kiriejewskiego o rosyjskich pisarkach.

Bazując na powyższych rozważaniach, można pokusić się o stwierdzenie, że u podłoża działalności dobroczynnej leżały pobudki uczuciowe, przede wszystkim współczucie dla potrzebujących. Jeżeli jednak w grę wchodziły działania kolektywne, zorganizowane i długoplanowe, mające zaplecze państwowe i umocowanie filozoficzne oraz prawne (por. Bugrov, Kiselev), a na takie rzucał światło zwłaszcza „Żurnal Imperatorskiego Čelovekolúbivogo Obšestva”, nie sposób nie dostrzec w nich pierwiastka racjonalnego. Serce i rozum, mówiąc w uproszczeniu, dopełniały się wzajemnie we wspólnym działaniu na rzecz ogółu.

Dziejów dobroczynności w Rosji nie można rozpatrywać w oderwaniu od panowania poszczególnych carów. W odniesieniu do czasów Katarzyny II Aleksander Sokołow pisze więc o kształtowaniu się tradycji dobroczynności, systemie opieki państwowej i tworzeniu warunków do rozwoju prywatnej działalności charytatywnej, w stosunku do XIX wieku – o działalności dobroczynnej członków

⁶ Por. fragment rozdziału „Wyszni Wołoczok”: „A wy, [...] którzy życie się nadmiarem obfitych krain waszej ojczyzny na wspaniałych ucztach lub w przyjacielskim gronie, gdy podnosicie rękę, aby przełamać pierwszą przeznaczoną dla nasycenia was kromkę chleba, zatrzymajcie się i pomyślcie. [...] Czyż nie pot, nie łyż i jęk użyźniały niwy, na których wzrosło zboże na ten chleb przeznaczone? [...] Strzeżcie się, abyście się nie zatruili upragnionym przez was pokarmem. Cięży na nim gorzka łyż nędzarza” (Radiszczew 172–173).

rodziny carskiej, przełom XIX i XX stulecia przedstawia zaś jako okres rosnącej roli przedsiębiorców, duchownych oraz inteligencji w tej sferze aktywności (Sokołow 2013: 5). „*Żurnal Imperatorskiego Čelovekolúbivogo Obšestva*” wychodził za panowania Aleksandra I i w końcowym okresie – Mikołaja I, *Podarok bednym* ukazał się za czasów Mikołaja I. Ważną rolę w rozwoju Cesarskiego Towarzystwa Miłości Bliźniego odegrała Maria Fiodorowna, matka Aleksandra I. Badania nad dobroczynnością można prowadzić w odniesieniu do publikacji zamieszczanych w periodykach wydawanych w ośrodkach stołecznych i na prowincji oraz na szeroko rozumianym materiale dokumentalnym i literackim. Obie te możliwości zostały wyzyskane w powyższym studium.

Bibliografia

- Belinskij, Vissarion. „Odesskij al'manah na 1840 god. Odessa 1839”. *Polnoe sobranie sočinenij*. T. 4: *Stat'i i recenzii 1840–1841*. Moskwa, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1954, s. 120.
- Bugrov, Konstantin, Mihail Kiselev. *Estestvennoe pravo i dobrodetel'. Integraciâ evropejskogo vliâniâ v rossijskuû političeskuû kul'turu XVIII veka*. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2016.
- Ėnciklopediâ blagotvoritel'nosti Sankt-Peterburg. Web. 28.08.2019. <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2815935782>.
- Georgevskij, Pavel. *Prizrenie bednyh i blagotvoritel'nost'*. Sankt-Peterburg, 1894.
- Grafa Šeremeteva... 1817: [B.p.] „Grafa Šeremeteva Strannopriimnyj Dom v Moskve”. *Duh žurnalov, Ili sobranie vsego, čto est' lučšego i lûbopytnejšego vo vseh drugih žurnalah, po časti istorii, politiki, gosudarstvennogo hozâjstva, literatury, raznyh iskusstv, sel'skogo domovodstva i proč*, kn. 11, 1817, s. 31–36.
- Kireevskij, Ivan. „O russkikh pisatel'nicah. (Pis'mo k Anne Petrovne Zontag)”. *Podarok bednym, al'manah na 1834 god, izdannij Novorossijskim ženskim obšestvom prizreniâ bednyh*. 1834, s. 120–151.
- „Kratkaâ istoričeskaâ vypiska ob ožidaemoj v 1835 godu komete”. *Podarok bednym, al'manah na 1834 god, izdannij Novorossijskim ženskim obšestvom prizreniâ bednyh*. 1834, s. 159–174.
- Lâhnickij, Ignacy, Antoni Marcinovskij, Kazimierz Kontrym. „Izvešenie: O povremennom izdании na pol'skom âzyke v Vil'ne, vyhodâšem v sem godu, pod nazvaniem: Dziecie dobroczynności krajowej i zagranicznej to est': Otečestvennye i inostrannye miloserdnye deâniâ..., izdavaemye v pol'zu Doma dlâ bednyh, soderžimogo Vilenskim obšestvom blagotvorenîâ... S pol'sk. per. V. Anastasevič”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolúbivogo obšestva*, č. 11, mart, 1820, s. 370–379.
- Maksimov, Evgenii. *Proišoždenie nišestva i mery bor'by s nim*. Sankt-Peterburg, 1901.
- Malinovskij, Aleksei. „Opisanie godičnogo dejstviâ v Dome strannopriimnom grafa Šeremeteva, proišodivšego 1819 goda fevralâ v 23 den', i Otčet za minuvšij 1818 god”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolúbivogo obšestva*, č. 7, mart, 1819, s. 314–321.
- Nemcevič, Ūlian. „O zavedenii dlâ bednyh, sostoâših pod prizreniem Varšavskogo blagotvoritel'nogo obšestva, v tamošnem franciskanskom monastyre”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolúbivogo obšestva*, č. 10, noâbr', 1819, s. 196–201.

- „O Imperatorskom Čelovekolûbivom obšestve”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 1, iül’, 1817, s. 1–19.
- „Ob očisenii Goroda Vil’ny ot niših... S pol’skogo V. Anastasevič”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 13, avgust, 1820, s. 1–19.
- „Ob”ävlenie o izdanii Žurnala Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva”. *Duh žurnalov, Ili sobranie vsego, čto est’ lučšego i lûbopytnejšego vo vseh drugih žurnalah, po časti istorii, politiki, gosudarstvennogo hozâjstva, literatury, raznyh iskusstv, sel’skogo domovodstva i proč.*, kn. 21, 1817, s. 61–66.
- „Obozrenie Žurnala Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva. Knižki pervoj”. *Duh žurnalov, Ili sobranie vsego, čto est’ lučšego i lûbopytnejšego vo vseh drugih žurnalah, po časti istorii, politiki, gosudarstvennogo hozâjstva, literatury, raznyh iskusstv, sel’skogo domovodstva i proč.*, kn. 34, 1817a, s. 121–132.
- „Obozrenie Žurnala Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva. Knižki vtoroj”. *Duh žurnalov, Ili sobranie vsego, čto est’ lučšego i lûbopytnejšego vo vseh drugih žurnalah, po časti istorii, politiki, gosudarstvennogo hozâjstva, literatury, raznyh iskusstv, sel’skogo domovodstva i proč.*, kn. 37, 1817b, s. 149–159.
- Persiani, Ivan. „Opisanie bogougodnyh zavedenij, nahodâsihsâ v gorode Odesse”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 1, sentâbr’, 1817, s. 254–260.
- Prohorova, Irina. „Al’manah *Podarok bednym* (1834) i gendernyj podhod v istoriko-žurnalističeskij issledovaniâh”. *Mediascope*, 3, 2016. Web. 03.01.2019. <http://www.mediascope.ru/node/2162>.
- Puškin, Aleksandr. „Ob al’manahe *Severnaâ lira*”. *Sobranie sočinenij v 10 tomah*. T. 6: *Kritika i publicistika*. Moskva, GIHL, 1962, s. 269.
- Rejtblat, Abram. „Literaturnyj al’manah 1820–1830-h gg. kak sociokul’turnaâ forma”. *Novye bezdelki. Sbornik statej k 60-letiiu V.É. Vacuro*. Red. S. I. Panov. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 1995–1996, s. 167–181.
- Rozmanova, Tatyana. „Kul’tura obšeniâ izvestnyh blagotvoritelej v ih obšestvennoj i blagotvritel’noj deâtel’nosti”. Web. 31.08.2019. http://old.tusur.ru/export/sites/ru.tusur.new/ru/science/events/social/section/sec_2/2-23.pdf.
- Šalikov, Petr. „Gimn Čelovekolûbiu, petyj v den’ godičnogo toržestva v Strannopriimnom Dome Grafa Šeremeteva. 23 Fevralâ 1819 goda”. *Sočineniâ knâzâ Šalikova*. T. 2: *Stihi*. Moskva, 1819a, s. 128–129.
- Šalikov, Petr. „Gimn Čelovekolûbiu, petyj v den’ godičnogo toržestva v Strannopriimnom Dome Grafa Šeremeteva. 23 Fevralâ 1819 goda”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 7, mart, 1819b, s. 315–316.
- Smirnov-Sokol’skij, Nikolaj. *Russkie literaturnye al’manahi i sborniki XVIII–XX vv.* Moskva, Kniga, 1965.
- Sturdza, Aleksandr. „O blagotvritel’nosti obšestvennoj”. *Podarok bednym, al’manah na 1834 god, izdannij Novorossijskim ženskim obšestvom prizreniâ bednyh*, 1834b, s. 19–43.
- Sturdza, Aleksandr. „O blagotvritel’nosti obšestvennoj”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 2, dekabr’, 1817b, s. 364–384.
- Sturdza, Aleksandr. „O častnoj blagotvritel’nosti”. *Podarok bednym, al’manah na 1834 god, izdannij Novorossijskim ženskim obšestvom prizreniâ bednyh*, 1834a, s. 1–18.
- Sturdza, Aleksandr. „O častnoj blagotvritel’nosti”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolûbivogo obšestva*, č. 2, noâbr’, 1817a, s. 218–231.
- Svodnyj katalog serial’nyh izdanij Rossii (1801–1825)*. Red. Evgenij Sokolinskij. T. 2: G–Ž. Sankt-Peterburg, Rossijskaâ nacional’naâ biblioteka, 2000.

- Turgenev, Aleksei. „Pervyj otčet Sanktpeterburgskogo Ženskogo patriotičeskogo obšestva”. *Žurnal Imperatorskogo Čelovekolūbivogo obšestva*, č. 2, noābr', 1817, s. 158–179.
- V.V.V. „«Podarok Bednym. Al'manah na 1834-j god». Odessa 1834”. *Severnaā pčela*, 128, 1834, s. 509.
- Vlasov, Pavel. *Blagotvoritel'nost' i miloserdie v Rossii*. Moskva, Centrpoligraf, 2001.
- Dąbrowska, Magdalena. „Problematyka pedagogiczna w kręgu zainteresowań wydawców rosyjskich przełomu XVIII i XIX wieku («okres nowikowowski» – «okres karamzinowski»)”. Red. Iwona Michalska, Grzegorz Michalski. *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014a, s. 73–86.
- Dąbrowska, Magdalena. „Tematyka medyczna w czasopismach rosyjskich przełomu XVIII i XIX wieku”. *Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą V*. Red. Jolanta Dzienniakowska, Monika Olczak-Kardas. Kielce, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2016, s. 259–272.
- Dąbrowska, Magdalena. „Wasilij Anastasiewicz jako popularyzator literatury polskiej w Rosji początku XIX wieku. Wokół czasopism *Severnyj vestnik*, *Korifej*, *ili Ključ literatury i Ulej*”. *Literatura polska w świecie*. T. 5: *Mapowanie. Opisy. Interpretacje*. Red. Romuald Cudak. Katowice, Wydawnictwo Gnome, 2014b, s. 264–374.
- Leś, Ewa. *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*. Warszawa, Prószyński i S-ka, 2001.
- Niemcewicz, Julian. *O więzieniach publicznych czyli Domach pokuty rzecz krótka*. Warszawa, 1818.
- Outram, Dorinda. *Panorama Oświecenia*. Przeł. Joanna Kolczyńska. Warszawa, Arkady, 2008.
- Radyszczew, Aleksander. *Podróż z Petersburga do Moskwy*. Przeł. Seweryn Pollak. Oprac. Wiktor Jakubowski. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954.
- „Rozporządzenie względem ubogich na ulicach żebrzących w Wilnie”. *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jej służącymi, pismo periodyczne, z polecenia J.W. Rimskiego-Korsakowa, gubernatora wojennego litewskiego, generała piechoty i kawalera, na dochód domu ubogich Towarzystwa Wileńskiego Dobroczynności wydane*, nr 6, 1820, s. 280–282.
- Skrunda, Wiktor. *Na marginesach wielkiej literatury. Ewolucja rosyjskich almanachów literackich lat 1794–1852*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.
- Sokołow, Aleksander. *Dobroczynność w Rosji Carskiej. Od czasów dawnych do początku XX wieku*. Przeł. Krystyna Bogucka. Warszawa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2013.
- Sokołow, Aleksander. *Rosyjska dobroczynność w zwierciadle historii. Przedrewolucyjna historiografia działalności dobroczynnej i dobroczynnych instytucji*. Polska red. nauk. Julian Auleytner. Przeł. Anna Malinowska. Sankt Petersburg–Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2002.
- Wergiliusz Publiusz, Maro. 1981. *Eneida*. Przeł. Tadeusz Karyłowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.

